

Σχόλιον

Suomen Bysantin Tutkimuksen Seura ry:n jäsenlehti
Medlemsblad för Sällskapet för Byzantinsk Forskning rf.

2/2014

Σχόλιον α', ζστω

14. Vuosikerta/Årgång

Jäsenlehti perustettu v. 2001/Medlemsblad sedan år 2001

Julkaisija/Utgivare:

Bysantin tutkimuksen seura ry. /Sällskapet för bysantinsk forskning rf.

SISÄLLYS

Björn Forsén	<i>Bysantinistiikka Suomessa</i>	1
Mika Hakkarainen	<i>Bysantinistiikka Suomessa – onko se mahdollista?</i>	2
Björn Forsén ja Mika Hakkarainen	<i>Dyrrachiumun suolasta</i>	4
Annika Asp-Talwar	<i>Konstantinos Lukites Trebizontin ”viisas pää ja suloinen ääni”</i>	8
Hanna-Riitta Toivanen-Kola	<i>Kreikkalaisuutta etsimässä Istanbulissa</i>	12
Mari Isoaho	<i>Jerusalem, viimeinen keisari ja maailmanlopun skenaarit Pseudo-Metodioksen ilmestyksessä</i>	17

Bysantin Päivä -kutsu

Toimitus/Redaktion:

Mika Hakkarainen: mika.hakkarainen(at)helsinki.fi

Juho Wilskman: juho.wilskman(at)helsinki.fi

Taitto/Ombrytning:

Vesa Vahtikari

Bysantinistiikka Suomessa

”Bysantinistiikka Suomessa – onko se mahdollista?” kysyy **Mika Hakkarainen** provosoiden tämän lehden katsauksessaan Kansalliskirjaston bysantinistiikan kokoelmista. Bysantin Tutkimuksen Seuran puheenjohtana minun on pakko vastata tähän kysymykseen. Bysantinistiikka ei esiinny, eikä todennäköisesti koskaan tulekaan esiintymään omana oppiaineena yhdessäkään Suomen yliopistossa. Toisaalta yliopistoistamme ei myöskään löydy keskiajan tutkimuksen, antiikin historian, klassillisen arkeologian tai vaikka Englannin 1600-luvun historian professuuria. Kuitenkin kaikki nämä alat kuten myös bysantinistiikka harrastetaan Suomessa osana muista laajemmin määritellyistä oppiaineista kuten klassillisesta filologiasta, historiasta, taidehistoriasta, kirkkohistoriasta, arkeologiasta jne. Monet näistä oppiaineista saavat myös tukea Ateenassa ja Roomassa sijaitsevilta tiedeinstituuteilta sekä tieteellisiltä seuroilta.

Bysantinistiikka Suomessa käsittää, kuten muuallakin maailmassa, monta eri tieteenalaa sekä maantieteellistä aluetta. Bysantin Tutkimuksen Seuran syksyn esitelmätilaisuus sekä tämän lehden sisältö antaa hyvän kuvan Suomessa harrastettavan bysantinistiikan kirjavasta sisällöstä. Bysantin päivänä 27. marraskuuta **Arja Karivieri** Tukholman yliopistosta kertoo meille Arethousan Paliambelan varhaisbysanttilaisen kirkon kaivauksien tuloksista. Kirkon luona suoritettiin vuosina 1999-2002 ensimmäiset Suomen Ateenan-instituutin nimessä toteutetut kaivaukset Karivierin johdolla. Kreikan maaseudulta löytyy runsaasti 500-luvulle jKr. ajoittuvia kirkkoja. Niiden tutkimus on yleensä keskittynyt lähinnä kirkon arkkitehtuuriin ja harvemmin on pyritty selvittämään niiden paikkakuntien historiaa johon kirkot luonnollisesti ovat kuuluneet. Paliambelassa suomalaiset Karivierin johdolla sen sijaan tutkivat, eivät ainoastaan kirkon arkkitehtuuria ja hienoja lattiamosaikkeja, vaan myös kirkon välitöntä ympäristöä ja näin tuoden lisävalaistusta myös seurakuntakeskuksen toiminnasta.

Arethousan Paliambela sijaitsee kahdeksan kilometrin etäisyydellä Via Egnatiasta, joka oli roomalaisten 100-luvulle eKr. rakennettu tie, joka ylitti Balkanin niemimaan johtaen Dyrachiumin satamasta Adrianmerellä Konstantinopoliin. Tämä tie pysyi käytössä aina varhaiselle uudelle ajalle saakka. Sitä pitkin kulkivat vuosisatojen aikana ei ainoastaan armeijat vaan myös kauppatavarat ja erilaiset kulttuuriset vaikutteet. Näitä kysymyksiä pohditaan myös toisessa suomalaisessa tutkimushankkeessa, äsken aloitetussa Dyrachium Hinterland Project:issa, josta voitte lukea enemmän tässä lehdessä. **Hanna-Riitta Toivanen-Kola** kertoo taas artikkelissaan Via Egnatian toisessa päässä sijaitsevan, aina yhtä kiehtovan Konstantinopolin nykytilasta.

Kiovan ruhtinaskunta ja vanha Venäjä luovat luonnollisen reitin Konstantinopolista Suomeen. Siitä syystä niiden tutkimus on Suomessa myös usein pidetty osana bysantinistiikkaa. **Mari Isoahon** artikkeli, joka johdattaa teidät Konstantinopolin, Kiovan ja Jerusalemin kautta apokalypsin ihmeellisyyksiin on oiva esimerkki tästä ja myös siitä, että bysantinistiikka on mahdollista Suomessa.

Björn Forsén,
BTS:n puheenjohtaja

Bysantinistiikka Suomessa – onko se mahdollista?

Mika Hakkarainen

Kuten kaikki hyvin tiedämme, bysantinistiikka akateemisena oppiaineena ja itsenäisenä tutkimusalueena ei ole edustettuna maamme yliopistoissa, eikä meidän aikaamme sellaiseksi tule.

Tästä huolimatta bysantilainen kulttuuri ja sen tutkimus vetävät puoleensa myös suomalaisia opiskelijoita ja tutkijoita. Toiset lähtevät ulkomaisiin yliopistoihin, toiset jäävät sinnitteleämään kotimaahan eri oppiaineiden piirissä; klassinen filologia, historia, taidehistoria jne. Keski-ikäistä kreikkalaista kulttuuria käsitteleviä pro gradu –töitä ja jopa väitöskirjoja valmistuu huolimatta siitä, että tekijät jäävät useimmiten paitsi akateemista ohjausta. Ihan näin huonosti asia ei kuitenkaan ole sillä esim. klassinen filologiahan mahdollistaa niin vanhan kuin nykykreikan kielitaidon hankkimisen, jotka ovat myös bysantinistiikan tutkimuksen perusta. Lisäksi on muistettava, että historiatieteiden metodologia koskee myös bysantinistiikan tutkimusta.

Entä lähdeaineisto ja tutkimuskirjallisuus? Näiltä osin keskiaikaisen kreikkalaisen kulttuurin tutkimus on Suomessa hyvinkin mahdollista, kiitos Helsingin yliopiston ja verovaroin ylläpidetyn kirjastolaitoksen. Vaikka maamme köyhä on ja siksi jää, niin siitä huolimatta tämä eurooppalaisen kulttuurin osa-alue ei ole jäänyt huomiotta kirjaston historian aikana. Helsingin yliopiston kirjasto ja Kansalliskirjasto, opetusta ja tutkimusta tukevana organisaatioina, ovat aineisto- hankinnoissaan aina huomioineet myös bysantinistiikan.

Tutkimuksen perusta

Kaiken humanistisen menneisyyttä koskevan tutkimuksen perusta ovat narratiiviset ja dokumentaariset lähteet. Varsinkin historian tutkimusta tehdään useimmiten editoidun eli julkaistun lähdeaineiston pohjalta. Bysantinistiikan juuret tieteenalana löytyvät Ranskasta. Jesuiitta-isä **Philippe Labben** (k. 1667) johdolla ja kuninkaallisen tiedeakatemian kustantamana v. 1648 alkoi hanke julkaista silloin tunnettujen bysanttilaisten auktorien teokset. Tämä ns. *Pariisin corpus* (*Corpus scriptorum historiae byzantine*)–projekti jatkui aina vuoteen 1711 ja sen tuloksena julkaistiin 36 foliokokoista nimekettä. Pariisin-corpus projektin yhteydessä *Charles du Fresne, sieur du Cange or Ducange* (1610 – 1688) ranskalainen filologi ja historiankirjoittaja julkaisi vuonna 1688 ensimmäisen nimenomaan keskiaikaisen kreikan sanakirjan *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*. Se oli merkittävä tutkimuksen apuväline aina v. 1994 saakka, jolloin Itävallan tiedeakatemia alkoi julkaista uutta Bysantin kreikan sanakirjaa *Lexikon zur byzantinischen Gräzität*. Projekti on vielä kesken.

Preussin tiedeakatemia **Barthold Georg Niebuhrin** aloitteesta ryhtyi v. 1827 kustantamaan Pariisin korpuksen uutta laitosta tavoitteena korvata hankalat foliokokoiset niteet helpommin käsiteltävin quarto-kokoisin nitein. Hankkeeseen valjastettiin maan johtavat kreikkalaisen filologian asiantuntijat, jotka käytännössä uudistivat Pariisin corpuksen tekstit. *Tämä ns. Bonnin corpus* (painopaikan mukaan nimetty) eli *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (CSHB) muodosti yli sadaksi vuodeksi Bysantin historian peruslähdeaineiston julkaisut. Se käsittää 50 nimekettä, jotka julkaistiin vuosien 1828 ja 1897 välillä.

Bonnin corpuksen puutteita ja virheitä päätettiin alkaa korjata v. 1966, kun kansainvälinen Bysantin tutkimuksen seurain kattojärjestö *AIEB* (Association internationale des études byzantines) perusti uuden corpuksen; *Corpus fontium historiae byzantinae* (CFHB). Kirjoitushetkellä julkaistuja nimekkeitä on 49, pääasiassa historiankirjoitusta ja kirjekoelmia.

Kaikki nämä corpuksot ja sanakirjat ovat tutkijoiden käytössä myös Helsingissä, Kansalliskirjaston kokoelmissa.

Uusimmat tutkimustulokset

Kuten muidenkin tieteenalojen piirissä, niin myös bysantinistiikassakin uusimmat tutkimustulokset julkaistaan alan aikakauslehdissä. Tärkeimpänä tietysti alan vanhin kausijulkaisu ja lippulaiva *Byzantinische Zeitschrift* (BZ), joka perustettiin 1892 Münchenissä, pian sen jälkeen kun yliopistoon oli perustettu alan ensimmäinen professuuri ja laitos. BZ on tilattu Kansalliskirjaston kokoelmiin heti ensimmäisestä numerosta alkaen. Uusimmat numerot on nykyisin luettavissa myös sähköisinä NELLI-portaalissa Helsingin yliopiston ja Kansalliskirjaston päätteiden kautta. BZ:n lisäksi myös muita tärkeitä bysantinistiikan kausijulkaisuja löytyy KK:n kokoelmista: belgialainen *Byzantion*, brittiläinen *Journal of Byzantine, Modern Greek Studies*, itävaltalainen *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*.

Kaikki keskeiset bysantinistiikkaa käsittelevät monografiat, jotka on kirjoitettu ns. kongressikielillä (saksa, ranska, italia ja englanti), löytyvät myös KK:n kirjaluolista. Mikäli näin ei jostain syystä ole, niin kannattaa tehdä hankintaehdotus (<http://www.kansalliskirjasto.fi/kokoelmatjapalvelut/palvelut/hankintaehdotus.html>).

Keskiajan tutkimus on Kansalliskirjaston painopistealue ja Bysantti on osa keskiajan tutkimusta. Kirjaston kokoelmapolitiikka turvaa näin keskiajan kreikkalaisen kulttuurin tutkimukselle sen tarvitsemat lähdejulkaisut, keskeiset kausijulkaisut ja lähes kaikki monografiat. Perusta Bysantin tutkimukselle Suomessa on siis varsin vahva.

Ulkomaiden kirjastoisiin ja arkistoihin lähtökään ei enää ole täysin välttämätöntä, koska digitalisoinnin kehitys mahdollistaa käsikirjoitusaineistojen saannin omalle tietokonepääteelle joko ilmaiseksi tai kohtuulliseen hintaan.

Dyrrachiumin suolasta

Björn Forsén ja Mika Hakkarainen

Dyrrachium (nykyinen Durrës) Albaniassa on tunnettu lähinnä tärkeänä satamakaupunkina, josta alkoi Rooman imperiumin tärkein reitti itään, Via Egnatia. Se kulki Balkanin niemimaan läpi Konstantinopoliin. Via Egnatia säilytti koko keskiajan aina Osmanivaltakunnan aikoihin

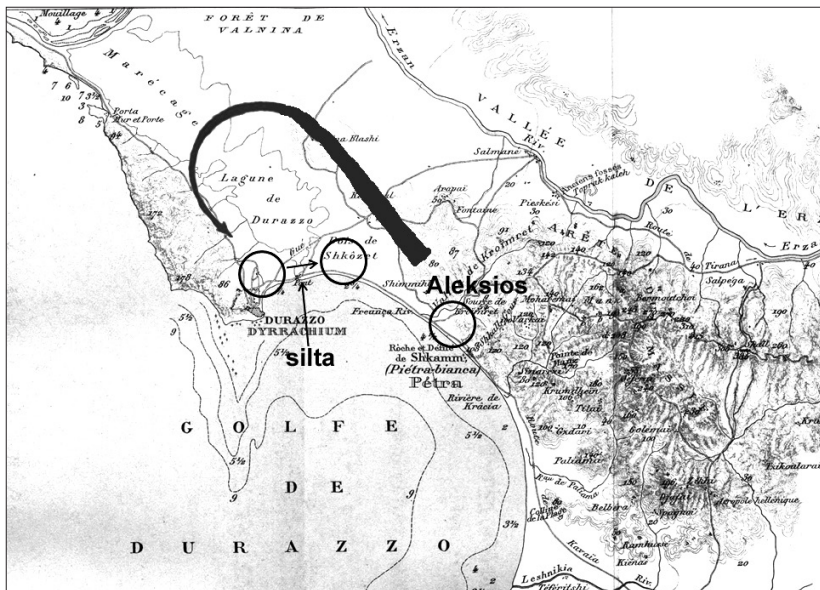
Via Egnatia.

asti merkityksensä tärkeimpänä idän ja lännen yhdistävänä väylänä Euroopassa. Tästä syystä normanniseikkailija **Robert Guiscard** tarkoituksenaan avustaa syrjäytettyä bysantilaista keisaria **Mikael VII Dukasta** nousi armeijansa kanssa maihin juuri Dyrrachiumissa vuonna 1081. Guiscardin piirittäessä kaupunkia keisari **Aleksios I Komnenos** saapui via Egnatiaa pitkin puolustajien avuksi. 10. lokakuuta 1081 käydyssä taistelussa normannit löivät Aleksios joukot perin pohjin ja valtasivat pian sen jälkeen Dyrrachiumin.

Anna Komnenan isänsä Aleksioksen hallituskaudesta kirjoittaman historian (*Alexias*) avulla voimme varsin seikkaperäisesti seurata sekä piiritystä että varsinaista taistelua. Annan kuvauksessa käy ilmi myös miten Aleksioksen joukkoihin kuuluneet varjaagit lähetettiin koukkaamaan suolapatojen kautta normannien selustaan. Tämä on ensimmäinen kerta kun suolanvalmistus tai suolakauppa mainitaan historiallisessa lähteessä Dyrrachiumin yhteydessä. Tämän jälkeen kaupunki onkin yhtä tunnettu tai jollei tunnetumpi suolastaan kuin Via Egnatiasta. Oheisessa artikkelissa tarjoo lyhyen katsastuksen Dyrrachiumin suolanvalmistukseen ja -kauppaan.

Topografian merkitys

Dyrrachiumin kaupunki sijaitsee pienellä helposti puolustettavalla saarekkeella. Suoalueet erottivat aikaisemmin saarekkeen mantereesta ja ainoa pääsy sinne oli hiekkaisen kannaksen tai

Dyrrachiumin taistelu vuonna 1081.

sillan kautta saarekkeen pohjois- ja eteläpäädyissä. Sijainti olikin tärkein syy miksi juuri tänne perustettiin ensin korinttilainen (nimeltään Epidamnos vuonna 626/625 eKr.) sekä myöhemmin myös roomalainen siirtokunta (**Augustuksen** aikana). Sieltä oli erinomaiset yhteydet sisämaahan ja siirtokuntaa oli helppo puolustaa mantereelta tulevia hyökkäyksiä vastaan.

Tyypillistä Balkanin lounaisrannikolle ovat pitkänomaiset etelä-pohjoissuuntaiset vuoristoketjut, jotka vaikeuttivat kulkua rannikolta sisämaahan. Ne toisaalta myös suojasivat rannikolle myöhäiskeskiajalla perustettuja venetsialaisia tukikohtia tällöin muuten lähes voittamatonta Osmanivaltakuntaa vastaan. Tällainen vuoristoketju puuttuu kokonaan Albanian keskiosasta, seikka joka helpotti kaupankäynti sisämaan kanssa ja joka myös selittää miksi Via Egnatia alkaa kahdesta Albanian keskiosassa sijaitsevasta kaupungista; Dyrrachiumista ja Apolloniasta. Vuoristoketjujen puute helpotti myös Osmanivaltakunnan leviämistä rannikolle asti 1400-luvun lopulla, eikä Venetsia pystynyt pitämään hallussaan täällä sijaitsevia satamiaan ja tukikohtiaan.

Palatkaamme hetkeksi Dyrrachiumin taisteluun vuonna 1081. Aleksios Komnenoksen saapuessa piiritetyn kaupungin avuksi, Robert Guiscard oli jo siirtänyt koko armeijansa saarekkeelle kaupunkimuurien ympärille. Jotta normannit eivät jäisi saarekkeelle loukkuun Guiscard ylitti nopeasti sen eteläpäädyistä mantereelle johtavan sillan, tarkoituksenaan kohdalla Aleksios Komnenos mantereella, jossa oli enemmän tilaa taistelua varten. Anna

Kommenan mukaan Aleksios lähetti silloin varjaagi-joukkonsa suolapatojen kautta hyökkäämään kaupunkilaisten kanssa normannien selkään. Anna Komnenan kuvaus on mielenkiintoinen kahdesta syystä. Ensiksi se on ensimmäinen historiallinen lähde, joka mainitsee Dyrrachiumin suolanvalmistuksen. Toiseksi kuvauksesta käy ilmi, että suolapadot sijaitsivat Dyrrachiumin saarekkeen ja mantereen välisellä suoalueella, eli samassa paikassa kun myöhemminkin.

Merisuolan valmistukseen tarvittiin matalahkoja suistoalueita rannikon vieressä, jonne merivesi voitiin johtaa ja padota. Veden haihtuessa paahdavan auringon alla suola jäi patoihin. Dyrrachiumin suoalueet eivät ainoastaan sovi tällaisiin toimintaan, vaan sen lisäksi sijaitsivat tärkeän sataman vieressä, josta suola voitiin laivata muualle.

Venetsian suolamonopoli

Suolan kysyntä Euroopassa kasvoi nopeasti 1100- ja 1200-luvun nopean väestökasvun mukana. Kasvanut kysyntä tyydytettiin nimenomaan merisuolalla. Venetsia huomasi jo varhain merisuolan merkityksen ja alkoi tavoitella monopoliasemaa suolakaupassa itäisellä Välimerellä ja ennen kaikkea Adrianmerellä. Venetsia itse valtavana sadantuhannen asukkaan kaupunkina tarvitsi paljon suolaa, mutta Venetsia myi myös suolaa eteenpäin muualle Pohjois-Italiaan ja edelleen Unkariin ja Serbiaan. Suolakauppa kasvoi vähitellen yhdeksi Venetsian tärkeimmistä vaurauden lähteistä. Suurimmat ja tärkeimmät suolapadot sijaitsivat kaikki Adrianmeren itärannikolla ja siten suolakauppa oli yksi syy miksi Venetsia pyrki valloittamaan ja hallitsemaan suurimman osan Adrianmeren itärannikosta.

Tärkeimmät albanialaiset keskiaikaiset suolapadot sijaitsivat Dyrrachiumissa ja Vallonassa (nyk. Vlorë), siis isojen satamien vieressä. Dyrrachiumin suolavalmistus ja -kauppa mainitaan Venetsian arkistolähteissä 1200-luvun alusta alkaen, jolloin Dyrrachium jo oli johtava tekijä suolamarkkinoilla. Tämä on jo melkein 150 vuotta Dyrrachiumin taistelun jälkeen. Toisaalta venetsialaisissa 1200-luvun lähteissä viitataan usein siihen, että Dyrrachiumin suolavalmistus oli vanhaa perua.

Vuoden 1185 jälkeen Dyrrachiumia pitivät hallussaan vuoroin Sisilian **Guglielmo II**, Venetsia ja Etelä-Italian Anjou-dynastia, kunnes Venetsia vuodesta 1392 onnistui pitämään se vuoteen 1501 saakka. Dyrrachiumin tai Durazzon suolapadot olivat kuitenkin jo ennen 1392 siirtyneet venetsialaiseen Lombardo-nimisen patriisusuvun omistukseen. Lähteet antavat nyt jo paljon tarkemmat tiedot suolapadoista, jotka sijaitsivat suoalueella kaupungin koillispuolella. Suolavettä johdettiin patoihin mereltä ojia pitkin.

Dyrrachiumin venetsialaiskaudelta meillä on kaikkein yksityiskohtaisimmat tiedot suolavalmistuksesta ja -kaupasta. Tasavalta asetti jopa oman virkamiehen, *Chamerlengo esaliner Sora lachamera sed Sal*, jonka tehtävä oli valvoa toimintaa ja raportoida siitä Venetsiaan.

Vuodesta 1460 eteenpäin hänen koko kirjanpitonsa ja kaikki raportinsa ovat säilyneet Venetsian valtionarkistossa. Tämän lähdeaineiston avulla pystymme rekonstruoimaan miten suolamonopolia hallinnoitiin paikallisella tasolla ja miten paikalliset asukkaat reagoivat Venetsian monopoliasemaan. Osmanilaisten laajentaessa valtaansa Adrianmeren rannalle suolapadot sijaitsivat rajavyöhykkeellä osmanilaisten ja Dyrrachiumin välissä. Työnteko padoissa muuttui sen mukaan vaaralliseksi ja työntekijöitä siepattiin patojen ääreltä tai jopa murhattiin aina silloin tällöin.

Dyrrachium menetti merkityksensä kaupunkina sen jälkeen kun se oli siirtynyt osmanilaisten haltuun vuonna 1501. Suolavalmistus ja -kauppa jäi kuitenkin eloon. Osmanilainen **Evlīya Celebi**, joka 1660-luvulla vieraili Durrësissa, löysi esimerkiksi kaupunkimuurit raunioituneina ja varsinaisesta kaupungista ainoastaan 150 asutettua pikkutaltoa. Toisaalta hän kertoo meille myös kukostavasta suolakaupasta: ”laajat suolapadot ovat itsenäinen yritys. Sieltä suolaa viedään niin Rumeliin (so. nykyisen Kreikan alue) kuin ympäri Eurooppaa... sillä se on hyvin maukasta suolaa. Sataman laitureilla suolaa kasataan kasoihin jotka ovat vuorten korkuisia”

Suola ja muuta etsien

Dyrrachiumin suolapadoista ei ole säilynyt mitään näkyvää. Suoalueet kaupungin itäpuolella ovat nykyään kuivatettu ja kaupunki leviää vähitellen niiden päälle. Kymmenisen kilometriä Durrësista etelään Kavajen kylän tienoilla löytyy kuitenkin aivan meren läheltä kymmenittäin suolapatoja, jotka olivat käytössä aina 1900-luvun alkuun asti. Niiden vieressä on säilynyt ainutlaatuinen venetsialainen suolamakasiini, joka viestittää, että toiminta täälläkin alkoi jo paljon varhaisemmin.

Kavajen tasanko kuului läänityksenä albanialaiselle Thopian ylimystöperheelle, jolle Dyrrachiumkin oli kuulunut aina vuoteen 1392 saakka. Kavajen tasangolta perhe myi vehnää ja puuta Venetsialle. Thopian perhe riitaantui kuitenkin venetsialaisten kanssa, kun se vuonna 1394 halusi rakentaa suolapatoja kyseiselle tasangolle. Venetsia vastusti ensin näiden rakentamista, mutta joutui myöhemmin hyväksymään ne. Suolamakasiini viittaa siihen, että Venetsia jollain tavalla osallistui Kavajen patojen toimintaan. Suomalais-albanialaisessa Via Egnatian ympäristön inventointiprojektin inventoinnin yhteydessä meren rannalta Kavajen suolapatojen kohdalta löytyi ennen tuntematon satama, jonka jäännökset jatkuvat lähes 400 metrin verran rannan suuntaisesti. Keramiikan avulla tämä satama voidaan ajoittaa 1400- ja 1500-luvuille ja sen toiminta voidaan olettaa liittyneen suolan valmistukseen.

Dyrrachiumin suolavalmistuksen ja -kaupan seikkaperäinen historia on vielä pitkälle kirjoittamatta vaikka Venetsian suolamonopolista ja Albanian rannikosta on olemassa parikin

erinomaista kokoomateosta. Historiallisten arkistolähteiden ja arkeologisten jäänteiden tutkimus Dyrrachiumin läheisyydessä tuovat lähiaikoina lisää tietoa tutkimuksen käyttöön.

Kirjallisuutta

Jean-Claude Hocquet, *Le sel et la fortune de Venise*. I. *Production et monopole* ; II. *Voiliers et commerce en Méditerranée (1200-1650)*, Lille 1982

Jean-Claude Hocquet, *Venise et le monopole du sel: production, commerce et finance d'une république marchande*, Paris 2013

Alain Ducellier, *La façade maritime de l'Albanie au Moyen Age. Durazzo et Valona du XIe au XVIe siècle*, Thessalonique 1981.

Konstantinos Lukites Trebizontin ”viisas pää ja suloinen ääni”

Annika Asp-Talwar

Mustanmeren itärannikko oli keskiajalla idän ja lännen kohtaamispaikka, jossa kreikan-, turkin-, georgian- ja armeniankieliset kulttuurit olivat vuorovaikutuksessa. Bysantin näkökulmasta se jäi usein periferiaksi, bysanttilaisen maailman rajamaaksi, jossa seikkaili suosittu runoepoksen sankari Digenes Akrites. Neljännen ristiretken (1204) jälkeen näillä seuduilla sijaitsi Trebizondin keisarikunnaksi kutsuttu valtio, jota hallitsi bysanttilaisesta Komnenos-keisarisuvusta polveutunut dynastia. Keisarikunnaksi Trebizondia voidaan kutsua pitkälti vuosina 1297-1330 hallinneen **Alexios II Komnenoksen** ansiosta. Hänen aikanaan Trebizondilaisissa lähteissä alkaa näkyä poliittinen ja kulttuurinen identiteetti Bysanttia peilailevana poliittisena yksikkönä, vaikka Trebizondin hallitsijat nimellisesti olivat Konstantinopolin alaisia. Oma tohtoritutkimukseni keskittyy nimenomaan tähän Konstantinopolin ja Trebizondin hallitsijoiden väliseen suhteeseen ja sen kehitykseen Trebizondin keisarikunnassa.

Vaikka Alexios II oli yksi Trebizondin merkittävimmistä hallitsijoista, hän jää lähteiden lukumäärän suhteen korkea-arvoisen virkamiehensä Konstantinos Lukiteksen varjoon. Lukites, joka kantoi Trebizondissa titteliä ”*protonotarios* ja *protovestiaros*,” on jäänyt myöhäisbysantin tutkimuksessa vähälle huomiolla merkitykseensä nähden eikä häntä ole edes mainittu nimeltä *Oxford Dictionary of Byzantium* -hakuteoksessa. Tutkimuksessani olen myös perehtynyt Lukiteksen uraan, joka oli ilmeisen tärkeä Alexios II:n poliittis-kulttuuristen uudistusten kannalta.

Lukiteksen elämä ja ura

Konstantinos Lukites eli noin 1280-luvun ja 1330-luvun välillä: viimeinen maininta hänestä on vuodelta 1336. Trebizondiin hän saapui nuorena Konstantinopolista, mutta hänen mahdollinen alkuperänsä käy ilmi hänelle kuuluneen kirjan *ex libris*-kirjauksesta: ”Konstantinos Lukites, *protovestiaros*, jonka Makedonian maa synnytti ja jonka maailma käänsi pois Konstantinopolista.” Ilmaisen kielteissävyinen sanavalinta, ”käänsi pois” (ἀνέτρεψε) viittaa Lukiteksen mahdollisesti lähteneen Konstantinopolista vaikeissa olosuhteissa. Todennäköisimmin hän ei milloinkaan palannut Konstantinopoliin ja hänet haudattiin Trebizondiin, sillä hänen hautakivensä on tunnistettu. Trebizondista hän säilytti tiiviin yhteyden Konstantinopoliin: hänen kirjeenvaihdostaan ilmenee, että hänellä oli perheenjäseniä ja ystäviä Konstantinopolissa, mukaanlukien korkea-arvoisia älymystön jäseniä.

Kirjeenvaihto on tärkein lähde Lukiteksen elämän tutkimuksessa. Hänen omia kirjoitettuja ei ole säilynyt, mutta ainakin kolme bysanttilaista intellektuaalista kirjoitti hänelle kirjeitä. Varhaisin lähde Lukiteksen elämästä on kirje tunnetulta tähtitieteilijältä **Gregorios Chioniadekselta**, joka vietti pitkiä aikoja Persian Tabrizissa ja käänsi kreikaksi persialaisen tähtitieteellisen menetelmän *Zij al-Sanjarin*. Kirjeen otsikosta ilmenee, että Lukites osallistui sotaan Trebizondin turkkilaisnaapureita vastaan, mikä voidaan ajoittaa muiden lähteiden perusteella vuoteen 1301. Jo tuolloin Chioniades puhui Lukiteksesta hyvänä ystävänsä, jota hän arvosti suuresti. Kirjeessä Chioniades käyttää Lukiteksesta titteleitä *protonotarios* ja *protovestiaros*, jotka Lukites säilytti lopun ikäänsä. Näin voidaan todeta, että hänen tittelinsä eivät vaihtuneet hänen elinaikanaan, vaan hän sai pian Trebizondiin saavuttuaan korkea-arvoisen aseman, jonka hän säilytti lopun ikäänsä.

Tärkeimpänä lähteenä Lukiteksen elämästä ovat hänen opettajansa, bysanttilaisintellektuelli **Theodoros Hyrtakenoksen** kirjeet. Hyrtakenos oli tiiviissä kirjeenvaihdossa Bysantin keisarin **Andronikos II Palaiologoksen** sekä **Theodoros Metochiteksen**, **Nikeforos Chumnoksen** ja monen muun varakkaan bysanttilaisintellektuellin kanssa. Hyrtakenoksen ja Lukiteksen kirjeenvaihdossa tärkeimmäksi teemaksi nousee erinäisten esineiden vaihtokauppa Konstantinopolin ja Trebizondin välillä. Lukites lähetti Hyrtakenokselle arvokkaita vaatteita ja kultaisia rannekoruja (joita nyky-Trabzonissa yhä valmistetaan). Konstantinopolista Lukites sai ”kaksitoista apostolia,” joka todennäköisimmin viittaa ikoniin (mutta saattoi myös viitata johonkin muuhun esineeseen, joka koostui kahdestatoista osasta); Homeroksen *Odyseian*, suitsukkeita sekä säilöttyjä kananmunia ja kalaa. Viimeksimainitut edustanevat paikallisia ruokalajeja, sillä kananmunista ja kalasta Trebizondissa tuskin oli pulaa! Opettaja ja oppilas keskustelivat myös yhteisestä konstantinopolilaisesta ystävästään **Pauloksesta**, joka menehtyi haaksirikossa. Hyrtakenos valittaa useasti, että hänen oppilaansa ei ollut häneen useammin yhteydessä ja muistuttaa tätä opettajan tärkeydestä. Lukiteksen ystävät, perhe ja jokaikinen hänen tuttavuutensa sai kuulemma enemmän huomiota kuin hänen opettajansa.

Lukites liittyi tiiviisti **Pyhän Eugenioksen**, Trebizondin suojeleuspyhimyksen kulttiin. Kaksi neljästä tähän kulttiin liittyvässä lähdekokoelmassa olevasta lähteestä liittyy Lukiteksen. Ensimmäinen viite liittyy 1330-luvulle, trebizondilaisintellektuelli **Johannes Lazaropuloksen** kirjoittamaan kokoelmaan *Pyhän Eugenioksen ihmeitä*. Lazaropulos kuvailee nuoruutensa suurta Pyhän Eugenioksen juhlaa, jossa läsnä oli myös Lukites, jolle Lazaropulos työskenteli nuorempana. Seuraava on Lukiteksen kirjoittama *Pyhän Eugenioksen juhlapuhe*, jossa hän käsittelee pyhimyksen elämää, marttyyrikuolemaa ja erityisasemaa Trebizondissa.

Lukites kirjoitti myös toisen puheen: *muistopuheen Alexios II Komnenokselle*, jolle Lukites työskenteli yli kolmekymmentä vuotta. Lukiteksen ura jatkui Alexioksen kuoleman jälkeen. Vuonna 1336 Alexioksen poika **Basilios I** hallitsi Trebizondia (Alexioksen ja Basilioksen välillä Trebizondia hallitsivat Alexioksen ensimmäinen poika ja pojanpoika). Tuolloin Basiliokselle laaditussa horoskoopissa Lukiteksen nimi mainitaan heti hallitsijan nimen jälkeen, mikä osoittaa että Lukites oli edelleen korkeassa asemassa.

Oppinut puhuja

Konstantinos Lukites oli monella tapaa merkityksellinen henkilö Trebizondin historiassa. Hänet mainitaan poikkeuksellisen monessa lähteessä ja muistettiin kuolemansa jälkeen. Hänen tittelinsä *protonotarios* ja erityisesti *protovestiaros* olivat korkea-arvoisia hovititteleitä, joilla oli 1300-luvulla tärkeä seremoniallinen rooli. Lukiteksen tittelit eivät kuitenkaan anna selkeää käsitystä hänen varsinaisista tehtävistään Trebizondissa. Koska hänen tittelinsä eivät muuttuneet hänen pitkän uransa aikana, ne voidaan nähdä lähinnä muodollisina kunnianosoituksina.

Lukites oli korkeasti koulutettu ja ilmeisesti hänellä oli myös oppilaita. **Gregorios Chioniadeksen** neljäs kirje oli **L.G. Westerinkin** mukaan osoitettu Lukitekselle. Tässä kirjeessä Chioniadēs mainitsee että hänen suosittelevansa ansiosta usea konstantinopolilainen opiskelija saapui Trebizondiin Lukiteksen opetettavaksi.

Lukiteksen kirjoittamista puheista ilmenee, että hän oli taitava työssään. Hänelle kirjeitä kirjottaneet henkilöt ylistävät usein hänen taitojaan ja viisauttaan. Lukiteksen entinen opettaja Hyrtakenos kutsuu häntä sanoilla ”miellyttävä” ja ”viisas pää.” Hänen ystävänä Gregorios Chioniades käyttää vastaavia ilmaisuja.

Lukiteksen koulutuksen ja kirjoitustaidon lisäksi itse hänen puheessaan oli jotakin erityistä, sillä sitä kehuaan useassa yhteydessä. Hyrtakenos vertaa Lukitesta seireeniin ja kuvailee hänen puhettaan ilmaisuin ”miellyttävän sointuinen” sekä ”hunajaa makeampi.” Gregorios Chioniades kuvailee häntä seuraavasti:

...lumoten meidät suloisesti laulullaan [...] Sillä sinun erikoinen puheesi, ystävä ja nokkela pää, oli jalompaa kuin mikään muu arvokas aine, ja äänesi oli hunajaa makeampi.

Chioniadeksen sanoista ilmenee, että Lukiteksen puheessa oli jotakin erityistä, toisenlaista, mistä voidaan päätellä että hänen puheensa ei ollut ainoastaan hienostunut, mutta myös epätavallinen sekä Konstantinopolissa että Trebizondissa. On epätavallista, että yksinomaan konstantinopolilainen aksentti olisi nähty eksoottisena Trebizondissa, sillä itse Trebizondin hallitsijan äiti oli kotoisin Konstantinopolista. Lisäksi Chioniadēs oli kotoisin Konstantinopolista eikä siis voinut nähdä Lukiteksen aksenttia eksoottisena. Todennäköisimmin hänen aksenttinsa johtui siis hänen äänestään eikä hänen alkuperästään.

Merkitys Trebizondissa

Konstantinos Lukites oli siis ensimmäinen tunnettu bysanttilaistyyllisen hovitittelin kantaja Trebizondissa. Lukiteksen jälkeen, 1300-luvun puoleenväliin mennessä, trebizondilaiset lähteet mainitsevat useita hovititteliä pitäjiä, mutta kukaan heistä ei ollut yhtä korkeassa asemassa kuin Lukites. Hänellä oli tärkeä tehtävä Trebizondin hovissa puheiden kirjoittajana ja pitäjänä sekä mahdollisesti avustamassa keisaria neuvotteluissa. On ilmeistä että Lukiteksella oli henkilökohtaista vaikutusvaltaa Trebizondin hovissa siinä määrin, että hänen nimensä mainittiin heti Trebizondin hallitsijan jälkeen hänen uransa viimeisinä vuosina. Hänen uransa alussa Trebizondin hallitsijan Alexios II Komnenoksen sanotaan keränneen ympärilleen useita koulutettuja intellektuelleja, mutta ainoastaan Lukites nousee heidän joukostaan esiin. Aleksoksen päätös ottaa Lukites palvelukseensa oli tärkeä ensiaskeleksi hänen rakentaessaan bysanttilaistyyllistä hovia, joka veti vertoja alkuperäiselle konstantinopolilaiselle.

Lukiteksella oli tärkeä yhteys Pyhän Eugenioksen kultin uudelleenelvyttämiseen Trebizondissa. Juhlapuheessaan Lukites mainitsee pitäneensä Pyhää Eugeniosta ja tämän marttyyrikumppaneita **Kanidiosta**, **Valerianosta** ja **Akylasta** suojeleuspyhimyksinään, minkä ansiosta hän oli saavuttanut senhetkisen korkean asemansa. Hän myös ilmaisee toiveensa elää loppuelämänsä vailla muutoksia ja välttymään kateudelta. Alexios II:n aikana Pyhän Eugenioksen kulttia uudistettiin ja Lukiteksella oli todennäköisimmin rooli näissä muutoksissa.

Lukites oli siis ensimmäinen bysanttilaisintellektuelli, jonka nimi ja titteli tunnetaan Trebizondista. Hänen uransa aloitti Trebizondissa perinteen palkata Konstantinopolissa koulutettuja intellektuelleja Trebizondiin bysanttilaistyyllisten puheiden yhdistämisen Pyhän Eugenioksen kulttiin. Hän oli Trebizondin hallitsijan oikea käsi, luottohenkilö, joka oli saavuttanut korkean aseman. Alexios II:n jälkeen hänen seuraajansa saattoivat luottaa Lukiteksen läsnäoloon Trebizondin hovissa. Lukiteksen jälkeen 1300-luvun aikana Trebizondin hoviin saapui konstantinopolilaisintellektuelleja, mutta kukaan heistä ei milloinkaan saavuttanut yhtä korkeaa asemaa ja suurta suosiota kuin Lukites.

Kreikkalaisuutta etsimässä Istanbulissa

Hanna-Riitta Toivanen-Kola

Suomen Ateenan-instituutin Ystäväät ry. teki kulttuurimatkan Istanbuliin lokamarraskuun vaihteessa kuluvana syksynä. Matkalla oli 19 henkeä ml. allekirjoittanut Bysantin asiantuntijana. Paikan päällä ryhmäämme opasti neljännesvuosisadan Istanbulissa asunut, kokenut ja työstään innostunut **Lea-Maija Kocaman**.

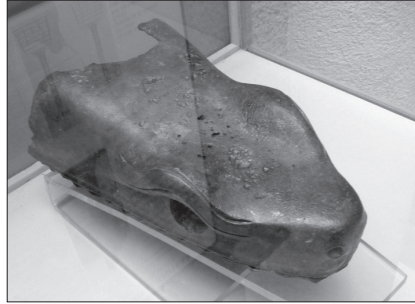
Matkan teemana oli kreikkalaisuus Istanbulissa turkkilaisaika

ja nykyhetkeä unohtamatta. Lähdimme liikkeelle antiikin Byzantionista Hippodromilla, jonne oppaamme johdatteli meidät iltakävelylle ensimmäisenä iltana. Sää oli sen verran kolea, ettemme tutkineet Delfoista tuotua käärmepylvästä emmekä **Theodosiuksen** obeliskia yhdessä, vaan jäitimme niihin tutustumisen jokaisen oman aktiivisuuden varaan – sijaitsihan hotellimme aivan Sinisen moskeijan ja Hippodromin vieressä Sultanahmetilla.

Delfoin käärmepylväs koostui alun perin kolmesta yhteen kietoutuneesta pronssikäärmeestä, jotka kannattelivat kultaista kolmijalkaa. Alun perin se oli lahjoitettu Delfoin Apollonin tempelille kiitokseksi persialaisista Plataian taistelussa v. 479 eKr. saadusta voitosta. Pylvääseen oli kirjoitettu 31 taisteluun osallistuneen kreikkalaisen kaupungin nimet. Keisari **Konstantinus Suuri** määräsi pylvään tuotavaksi Konstantinopoliin, jossa se asetettiin Hippodromille.

Iltakävelyn jälkeen vetäydyimme hotelliin illalliselle, jonka aikana saimme kuulla vanhaan Konstantinopoliin liittyviä runoesityksiä – ja tietenkin sen vanhan laulun, joka kertoo Konstantinopolista. Matkalla esiin polkaistu lauluryhmämme **Eero** ja **Vuokko Heimolinnan** johdolla innostui laulamaan tuon jo lähes unohtuneen iskelmän, jota oli harjoiteltu jo aiemmin Helsinki-Vantaan lentokentällä.

Suomen Ateenan instituutin Ystäväät ry:n puheenjohtaja Eero Heimolinn esitti **Jaakko Haavion** kirjoittaman runon Konstantinopolin patriarkasta **Johannes Krysostomoksesta** mieleenpainuvalla tavalla. Tämä oli mitä parasta valmistautumista seuraavaa päivää varten,

Delfoin käärmepylvään pää, Istanbulin Arkeologinen museo.

jolloin ryhmämme oli tarkoitus vierailla Hagia Sofiassa. Hagia Sofian eli Pyhän Viisauden kirkon vanhin edeltäjä, Megale Ekklesia eli Suuri Kirkko, tuhoutui niissä mellakoissa, jotka leimahtivat liekkeihin pyhän **Johannes Kultasuun** karkotusta seuranneissa mellakoissa 400-luvun alussa. Nykyinen Hagia Sofia -kirkko on paikalla kolmas. Se on rakennettu vuoden 532 Nika-kapinan melskeissä tuhoutuneen, järjestyksessä toisen varhaiskristillisen basilikan paikalle. Tuon keisari Theodosiuksen vuonna 415 rakennuttaman basilikan jäännöksiä lepää Hagia Sofian sisäänkäynnin edustalla. Myös kirkon koillisnurkalla sijaitseva pohjaltaan pyöreä *skevofylakion*, aarekammio, on viimeistään tuon toisen basilikakirkon ellei peräti ensimmäisen Megale Ekklesian ajoilta. Tuohon ensimmäiseen eli 300-luvulle viittaa skevofylakionin alimpien kerrosten tiilimuuraustekniikka.

Hagia Sofiaan meitä johdatteli myös **Ralf Fribergin** ruotsiksi esittämä runo ”Teodora”. Keisarinna **Theodora**, vallanhimon, julmuuden ja heikumallisuuden symboli oli saanut runoilija **Bertel Gripenbergin** aikoinaan tarttumaan kynään ja eläytymään vahvasti keisari Justinianuksen toisen vaimon kuvaukseen.

Gripenberg maalaa kuvaa keisarinnasta: ”*Det frasar av silke, det strålar av rubiner, det böljar av bländande guldbrokad- och natten är stilla och fullmånen skiner i glans över kejsarens stolta stad. Och skuggorna falla så mörka och stora på gatornas glättande marmorsten – hon kommer, kejsarinnan, hon nalkas, Teodora... Teodora, jag vill kyssa dina läppar, som befalla och kyssa och smila i samma sekund...*” Itse **Sibelius** on säveltänyt kyseisen runon, jonka on esittänyt vaikuttavasti **Tom Krause** (Sibelius: *Teodora*, Op. 35, No.2.)

Hagia Sofian uudet löydöt ja vesisäiliö

Perjantaiamuna lähdimme aamuöisten moskeijan rukouskutsujen herättelemänä kävelen Hagia Sofiaan, joka toimii edelleen museona. Tosin Hagia Sofian muuttamisesta moskeijaksi on viime aikoina keskusteltu paljon. Nyt kuitenkin on vahvistunut, että kirkon alta on löytynyt sellaisia maanalaisia tiloja, joista aiemmin on vain kuultu huhuja. Tuskin Hagia Sofiaa muutettaisiin moskeijaksi tällaisessa tilanteessa, jolloin siihen kohdistuu erikoisen suurta arkeologista mielenkiintoa. Myös Hagia Sofian kaakkoispuolella tehdään uusia arkeologisia kaivauksia. Kirkon läheisyydessä on valtava aidattu ja syvään kaivettu alue, jonka kaivauslöytöjä odotellaan suurella mielenkiinnolla.

Hagia Sofiassa näimme kirkkosalin, sen keskuskupolin, jonka jänneväli on n. 33 metriä, sivulaivat ja yläkerran gallerian mosaiikkeineen. Näimme gallerian kaiteeseen raapustetut viikinkien nimikirjoitukset. Hagia Sofian galleriassa on kokoontunut kaksi kirkolliskokousta, viides ja kuudes, vuosina 553 ja 680 - 681. Yläkerran kultaa kimalteleva Deisis-mosaiikki keskellään Kristus-hahmo vetää edelleen katsojia ja valokuvaajia puoleensa.

Kirkosta suuntasimme Basilika-sisterniin eli Yerebatan Sarayihin, vesisäiliöön, joka sekini on keisari Justinianuksen ajoilta. Vesisäiliön kattoa kannattelee 336 pylvästä, ja siihen on laskettu mahtuneen ainakin 80 000 kuutiota vettä. Erikoisen kauniita ovat ne pylväät, joissa on riikinkukonsulkakoristelua. Mielenkiintoisimpia ovat ne kaksi meduusanpäätä, jotka on otettu pylväiden jalustoiksi vanhan Byzantionin ajoilta. Koska meduusat on asetettu vesisäiliön perimmäiseen nurkkaan ja vielä väärinpäin, herää kysymys kuvamagiasta. Pelättiinkö Meduusan kivettävää vaikutusta vielä 500-luvulla? Samanlaisia meduusanpäitä löytyy myös Istanbulin Arkeologisen museon pihalta. Ovatko nämä meduusanpäät olleet pelotteina keisari Septimus Severuksen muurinportteja täydentämässä, on vastausta vaille jäänyt kysymys.

Konstantinopolin patriarkaatti ja ”Studionin moskeija”

Seuraavaksi vuorossa oli Konstantinopolin patriarkaatti ja Pyhän Georgioksen kirkko. Patriarkaatin pääporttia pidetään aina suljettuna, koska siihen hirtettiin ortodoksien patriarkka **Gregorios V** vuoden 1821 pääsiäisaamuna. Syynä oli osmanien alueella alkanut kreikkalaisten vapaustaistelu. Pyhän Georgioksen kirkko edustaa tyypillistä ottomaaniajan kirkkoarkkitehtuuria eli se on matala, satulakattoinen rakennus jonka ulkoseinää koristaa lähes huomaamaton risti. Sitä suurempi on ulko- ja sisätilan vastakkaisuus: taitavasti veistetty kultakoristeinen ikonostaasi kohoaa korkealle. Kirkossa on naismarttyyrien pyhäinjäännöksiä ja kaksi harvinaisuutta: mosaiikki-ikonit, joista toinen esittää Jumalanäitiä Kristus-lapsi sylissään, toinen Johannes Edelläkävijää eli Kastajaa, jonka reliikkejä on Topkapi-museossa. Onhan **Johannes Kastaja** myös muslimeille tärkeä profeetta.

Meduusanpää, Istanbulin Arkeologinen museo.

Perjantai-iltapäivä huipentui risteilyyn Bosporilla. Saimme ihailla satumaisia rannan puuhuviloita. Laiva kävi aina Rumeli Hisarin linnoituksella asti, siinä kohdassa, jossa sulttaani **Muhammed Valloittaja** sulki Bosporin ketjuilla ennen kuin ryhtyi varsinaiseen Konstantinopolin valloitukseen. Rumelin linnoitus valmistui valloitusta edeltävänä vuonna 1452. Se pystytettiin hyvin nopeasti, ja historiallisista syistä johtuen se on säilynyt hyvässä kunnossa. Siinä ei näy tykinkuulien jälkiä kuten Konstantinopolin vanhoissa muureissa.

Valitettavasti emme saaneet lupaa käydä katsomassa Studionin luostarin Pyhän Johannes Edelläkävijän kirkkoa, joka on 400-luvun puolivälistä. Sitä muutetaan parhaillaan museosta moskeijaksi, joten kesken rakennustöiden ei sisään pääse. Peräti 80% kokonaisuudesta tulee olemaan uutta rakennuskantaa. Myöskään Khoran kirkkomuseo värikkäine mosaiikkeineen ei mahtunut ohjelmaamme: jotain täytyy jättää toiseenkin kertaan. Mosaiikkien lisäksi Khoran kirkon sivukappelissa on vaikuttava Ylösnousemus-fresko, *Anastasis*, ainoa Istanbulissa.

Saadaanko Istanbuliin Bysanttilainen museo?

Lauantaiaamuna Arkeologinen museo imaisi meidät sisuksiinsa. Sen kokoelmista osa on suljettuna, mutta katsottavaa riitti silti enemmän kuin ehdimme. Antiikin veistokuvakokoelma olisi täydellisempi, jos eunukki **Lausuksen** klassisten veistosten kokoelma olisi säilynyt. Kertomuksen mukaan siellä on ollut muiden aarteiden joukossa yhden antiikin tunnetuimman kuvanveistäjän, **Praksiteleen**, veistämä Knidoksen Afrodite-patsas, joka on säilynyt vain roomalaisina kopioina. Tuo varhaisbysanttilaisen ajan museo paloi 400-luvun lopulla vieden salaisuutensa mennessään.

Bysantin keisareille varattua purppuransävyä muistuttavat ne porfyryrikappalet, joista yksi on peräisin keisari Konstantinus Suuren sarkofogista. Arkun kyljessä vuorottelevat amoriinit ja runsaudensarvet. Siitä tetrarkkeja esittävästä veistoksesta, jonka ristiretkeläiset ryöstivät Venetsiaan ja joka on Dogen palatsin nurkalla, on jäänyt osa Konstantinopoliin. Puuttuva porfyryripala löytyy museon kokoelmista.

Museon tiloissa on myös vuonna 527 tai 528 valmistuneen Pyhän Polyeuuktoksen kirkon jäännöksiä, marmorilohkareita, joiden reunoissa kiertää kirkon rakennuttajaa, prinsessa **Anicia Juliana**ä ylistävä runo. Tekstin pituus oli ehjänä 135 metriä ja kirjainten korkeus n. 10-11,5 cm. Erikoisen työlääksi tekstin työstämisen on tehnyt se, että kirjaimia ei kaiverrettu, vaan ne koverrettiin marmoriin. Kivenhakkaajilla on ollut valtava työ saada runo valmiiksi. Muikin koristelu on käsittämättömän taidokasta, kuten seinäkomeroissa pyrstöjään levittelevät riikinkukot sekä erilaiset kasviaiheet, kuten viininlehti- ja granaattiomenamotiivit. Kirkon koristelussa on käytetty runsaasti sassanidilaista koristelua, olihan Anicia Julianan aviomies Bysantin itäisten sotavoimien komentaja, *magister militum per Orientem*. Tämän arvellaan tuoneen

puolisolleen kallisarvoisia kankaita, jotka oli koristeltu Sassanidien Persian monimutkaisilla kasviornamenteilla. Joka tapauksessa sassanidilaiset palmetit ja muut kasviornamentit löysivät tiensä bysanttilaisten kirkkojen seiiniin ja pylväänkapiteeleihin varsinkin Pyhän Polyeuhtoksen kirkossa ja Hagia Sofian ovissa.

Pyhän Polyeuhtoksen kirkon ylistysrunon ensimmäinen osa ylistää ajan tavan mukaan kirkon rakennuttajaa, *patrikia* Anicia Julianaa. Toinen osa kuvailee kirkon kauneutta. Tämä heksametrillä kirjoitettu runo on rekonstruoitu Heidelbergin yliopiston kirjastosta löytyneen käsikirjoituksen avulla. Suomeksi sitä ei ole saatavilla. Tässä lainaus kotikutoisesta versiosta:

” Hän (*Anicia Juliana*) yksin on voittanut ajan ja ylittänyt viisaudessaan juhlitun Salomon, pystyttäen temppelin vastaanottamaan Jumalan, temppelin, jonka ihmeellistä loistokkuutta ei edes yksi kiitollinen vuosisata riittäisi ylistämään.

Kuinka se (Pyhän Polyeuhtoksen kirkko) nouseekaan syvältä juuriltaan perustuksilleen ja kohoo esille maasta syöksyäkseen taivaan tähtien takaa-ajoon! Kuinka se ulottuukaan pituudessaan idästä länteen, kunnes sen molemmat sivut kimmeltävät selittämättömällä tavalla Faethonin (auringon) liekeissä! Keskilaivan molemmin puolin kannattavat pylväät tukevien pylväiden päällä kupolin koristellun sisäkaton säteitä niin, että oikealla ja vasemmalla ympyrän kaarista avautuvat syvänteet synnyttävät aina liikkuvan valon, kuun loisteen. ”

Arkeologisen museon suunnattoman arvokkaat aarteet ovat herättäneet ajatuksen siitä, että Istanbuliin pitäisi saada Bysanttilainen museo. Oppaamme mukaan kaikki Bysantin ajan aarteet eivät ole esillä, ja uusia löytyy jatkuvasti. Tätä hanketta olisi ryhdyttävä vakavasti ajamaan juuri nyt.

Varmasti moni Istanbulissa-kävijä tuntee kaihoa, joka henkii vanhaa kaupunkia kuvaavista kreikkalaisista lauluista. Meillä suomalaisilla ei valikoima ole järin suuri Teräsbetonin Konstantinopoli-kappaleen lisäksi, joten palataan vanhaan tuloiltana laulettuun iskelmään. Olavi Virta sai laulullaan yleisön haikean eksoottisen kaipuun valtaan. Vanha Konstantinopoli syyttää edelleen saman kaihon siellä kävijän sydämessä. Kappaleen sanoitus vaihtelee jonkin verran Kullervo Kivellä ja Virralla. Tässä **Olavi Virran** versio:

”Istanbul sai Konstantinopolilta kaiken loiston Bosporin rantamilta, nimeään ei Konstantinopolilta Istanbul pitää saanutkaan. Neito kaunis Konstantinopolissa enää illoin ei tanssi haaremissa, hällä paikka on pikkubaletissa kabareekahvilan.

Nimet muuttuu vain, ja niillä peitetään, ettei mikään muutu lain, ihminen säilyy entisellään. Haaveissain käyn Konstantinopoliini, armaan luokse astun mä palatsiini, Istanbul tuo totta mun unelmiini, hunut se vaikka poies vei, niin muuta se viedä voinut ei.”

Jerusalem, viimeinen keisari ja maailmanlopun skenaariot *Pseudo-Metodioksen ilmestyksessä*

Mari Isoaho

Vaikka viime millenniumin vaihteessa keskiajan maailmanlopun odotukseen liittynyt tutkimus koki pienen innostuksen pyrähdyksen, ovat apokalypsit ja niiden vaikutus tuon aikakauden maailmankuvaan ja historiatietoisuuteen jääneet suhteellisen vähäiselle huomiolle. Tendenssi on nähtävissä myös Suomessa. Täällä korostetaan painokkaasti keskiajan ”valoisuutta” ja modernin ihmisen maailmankuvaan paremmin sopivaa järjellisyttä, asettaen korkeamman teologian ulkopuolella olevat kansan keskuudessa suositut uskomukset kutakuinkin marginaaliin, keskiajan ”pimeälle puolelle”, jonnekin 1800-luvun romanttisen ”goottilaisen” historiakäsityksen kepposiksi. Niinpä keskiajantutkijat ja opiskelijat oppivat jo varhain, kuinka keskiajan politiikkaa ohjaa järki, taloudelliset ja poliittiset intressit mieluummin kuin kiihkeät hurmahenkiset uskomukset.

En halua tässä pikku artikkelissani ajaa ketään taantumaan takaisin 1800-luvun mystillis-romantisoituihin keskiaikakuviin, vaan kärjistävä ja provosoiva johdantoni peilaa luonnollisestikin omia kokemuksiani keskiajan tutkijana. Etenkin viimeisimmässä projektissani olen yllättynyt siitä, kuinka perustavalla tavalla Kiovan varhaisin kronikka nojasi typologiansa Bysantin ehkä suosituimpaan apokalypsiin, *Pseudo-Metodioksen ilmestykseen*. Tämä ilmeinen typologia on sivuutettu 1110-luvulla kirjoitetun Kiovan varhaisimman kronikan tutkimuksessa miltei täysin. Suomen Akatemian rahoittamassa projektissani ”Abrahamin poikien vihanpito: Arokansojen kuva Venäjän keskiaikaisissa kronikoissa” pureudun tähän Kiovan Rusin historiakuvaan syvästi leimanneeseen eskatologiseen maailmankuvaan. Tähänastisen tutkimukseni perusteella voin jo sanoa, että *Pseudo-Metodioksen ilmestyksen* tarjoaman typologian myötä Rusin historia kuvattiin tavalla, joka jossain määrin vastasi tuolloin läntisessä Euroopassa vallalla olevaa ristiretkiliikkeen henkeä.

Millainen lähde *Pseudo-Metodioksen ilmestys* sitten oikein on? Tämä 600-luvun lopulla alun perin syyriankielellä kirjoitettu apokalypsi vaikutti syvästi koko kristikunnan käsityksiin maailmanlopun tapahtumista, ja erityisesti siihen, kuinka Jerusalemin kohtalo oli kietoutunut ihmiskunnan tulevaisuuden näkyymiin. Se kirjoitettiin todennäköisesti Mesopotamian alueella aikana, jolloin arabieksansio oli juuri katkaissut alueen syyriankielisten kristittyjen yhteydet imperiumiin. Apokalypsi saavutti välittömän menestyksen populaarina lopunajan profetiana, ja käännettiin jo seuraavalla vuosisadalla kreikaksi, ja viimeistään 800-luvulla myös

latinaksi. Slaavinkielisen käännöksen syntyäikää on vaikea sanoa. On kuitenkin mahdollista, että teksti olisi kuulunut jo varhaisimpien kreikasta käännettyjen kirkollisten tekstien joukkoon, jotka käännettiin Bulgarian kristillistymisen jälkeen kaani Boriksen aikana 800-luvun lopulla.

Ilmestyksen sisältö selittää sen suosion kansan keskuudessa, sillä se on katastrofi-kuvaus, joka löysi yleisönsä aina vaaran uhatessa kristittyjä ja heidän imperiumiaan. Syyrialainen teksti on säilynyt ainoastaan yhdessä 1500-luvun käsikirjoituksessa, mutta tutkijoiden mukaan sitä on pidettävä lähellä alkuperäistä versiota olevana tekstinä. Tekstin ensimmäinen kreikkalainen käännös ei ole säilynyt, mutta viisi myöhempää käännösversiota (redaktiota) on. Varhaisin Slaavilainen *Ilmestys* ei ole suora käännös yhdestäkään säilyneestä kreikkankielisestä versiosta, ja yleisesti sitä pidetäänkin hyvin varhaisen, meille säilymättömän kreikkalaisversion käännöksenä.

Seuraavassa referoin lyhyesti *Ilmestyksen* sisällön syyrialaisen version mukaan. Apokalypsin otsikossa kerrotaan että sen on laatinut Pataran piispa Metodios, joka todellisuudessa oli 300-luvulla kuollut marttyyri, mistä juontuu apokalypsin nimi – teksti on pseudo-teksti – kuten tulevaisuuden profetiat yleensäkin ovat. Kirjoittaja kertoo, kuinka hänen herransa Metodios pyysi Jumalalta tietoa siitä, kuinka ihmiskunta ja eri valtakunnat olivat kehittyneet luomisesta lähtien. Niinpä Jumala lähetti Metodioksen luokse enkelin, joka kertoi paitsi ihmiskunnan ja valtakuntien historian, paljasti myös sen tulevaisuuden ja lopun aikojen tapahtumat.

Ilmestyksessä keskeiseen rooliin nousevat ismaelilaiset, eli Aabrahamin Ismael-pojan jälkeläiset, joille *Ilmestys* antaa ratkaisevan roolin kansana, joka on tuleva alistamaan muita kansoja ennen maailmanloppua. Ismaelilaisten valta kestää kosmiset ”kymmenen viikkoa”, jonka jälkeen kreikkalainen valtakunta kukistaa heidät ”voittamattoman aseiden voimalla, joka sillä on hallussaan”. Seuraavaksi *Ilmestys* palaa Rooman valtakunnan kreikkalaisiin juuriin, liittäen lopunaikojen skenaarioonsa **Aleksanteri Suuren**.

Kun *Ilmestys* kirjoitettiin 600-luvulla, oli syyriaksi juuri kirjoitettu myös eräs vaikutusvaltaisimmista versioista tuon ja koko myöhemmän keskiajan suosituimmasta teoksesta, *Aleksanteri Suuren legendasta*. Syyrialainen *legenda* yhdisti Aleksanteri-romaaniin ensimmäistä kertaa jo Josefuksen mainitseman anekdootin Aleksanteri Suuren tunnetun maailman laidoille vuorten sisään sulkemasta iljettävästä ja saastaisesta Gogin ja Magogin kansasta, lisäten tähän anekdoottiin vielä eskatologisen ulottuvuuden painottaen, että tämä kansa tulee vielä maailman lopun edellä kylvämään kauhua tunnettuun maailmaan. Myös *Ilmestys* nostaa tämän eskatologisen Pohjoisten Porttien taakse suljetun kansan lopunaikojen kuvaukseensa.

Aleksanteri Suuri astuu muutenkin keskeiseen rooliin *Ilmestyksessä*, sillä kirjoittaja selittää hänen etiopialaisten sukujuurtensa kautta Psalmia 68:32 tulkiten Bysantin roolin maailmanloppu valtakuntana. Kyseinen Raamatun kohta nimittäin kertoo, kuinka Etiopia

[Septuagintassa Cush] kiiruhtaa ojentamaan käsiänsä Jumalan puoleen. *Pseudo-Metodioksen Ilmestys* antaa koko maailmanhistorian kattavan selitykseen kuinka edellä mainittu Psalmi liittyy Bysantin valtakuntaan ja sen hallitsijaan. Cusheth on *Ilmestyksen* mukaan Aleksanteri Suuren äidin, Etiopian kuninkaan tyttären nimi. *Ilmestys* kertoo, kuinka Bysantin valtakunta sai alkunsa siitä, kun kuningas Byzas nai Cusethin, Aleksanterin leskeksi jääneen äidin, ja kuinka heille sitten syntyi kaunis ja ihana tytär nimeltään Byzantia, ja kuinka Byzantia sitten naitettiin Rooman kuningas Armalaokselle, joka huomenlahjaksi vaimolleen lahjoitti hänelle Rooman. Tällä tavalla Bysantin valtakunta periytyi Psalmissa mainitusta Cushista, Etiopian muinaisesta kuninkaasta, joka viimeisinä päivinä tulisi ojentamaan kätensä Jumalaa kohti. Aleksanteri Suuren äidin kautta kulkeva verenperintö myös alleviivaa Rooman valtakunnan kreikkalaisuutta, joka on kirjoittajalle tärkeää, sillä jatkossa lopunajoista puhuttaessa hän käyttää valtakunnan viimeisten vaiheiden kuvailussa jatkuvasti termiä kreikkalaisten valtakunta, jonka johdossa oli kreikkalainen kuningas.

Tämä kreikkalainen kuningas näyttäytyy Bysantin viimeisenä keisarina, jolla oli keskeinen rooli lopunajojen taisteluissa, kun välienselvittely ismaelilaisten kanssa oli käsillä. *Ilmestys* viittaa lopunajojen läheisyyteen sanomalla suoraan, että seitsemäs vuosituhat, mitä *Ilmestyksen* kirjoitushetkellä elettiin, oli viimeinen millennium. Kyseinen vuosituhat tulisi näkemän Persian imperiumin tuhon ja ismaelilaisten nousun, mikä vastasi 600-luvun kirjoitusajankohdan todellisuutta, kun ismaelilaisina pidetyt arabit olivat liittäneet syyriankieliset Bysantin valtakunnan alueet oman valtansa alle.

Tästä alkaa *Ilmestyksen* profetia, joka kuvaa, kuinka viimeisen keisarin johdolla ismaelilaiset tultaisiin vielä lyömään, jonka jälkeen olisi alkava viimeinen ihana rauhan aika (vastasi Raamatun profetioiden tuhatvuotista valtakuntaa). Tämä rauha loppuu kuitenkin *Ilmestyksen* toiseen katastrofiin, kun Pohjoisen portit aukeavat ja saastaiset kansat valtaavat maailman. Enkelten johdolla heidätkin lyödään. Tämän jälkeen keisari matkustaa Jerusalemiin ja kiipeeä Golgatalle, minne Pyhä Risti pystytetään täsmälleen sille paikalle, mihin Kristus ristiinnaulittiin. Sitten keisari asettaa kruununsa ristille ojentaan Psalmin ennustuksen mukaisesti kätensä kohti Jumalaa, jonka jälkeen Risti keisarillisine kruunuineen nousee taivaaseen. Samalla keisari kuolee, luovuttaen näin valtakuntansa lisäksi myös sielunsa Luojalle. Näin maallinen valta lakkaa olemasta, ja Danin suvusta syntynyt Antikristus saa hetkeksi vallan ennen Kristuksen toista tulemistä, jolloin Antikristus syöstään helvettiin.

Slaavilainen versio *Ilmestyksestä* tarkoittaa hieman paremmin, mikä merkitys Jerusalemissa oli tässä lopunajan skenaariossa. Kuten jo mainitsin, syyrialainen apokalypsi viittasi kristittyjen hallussa olevaan voittamattomaan aseeseen, tarkentamatta asiaa selvemmin. Slaavilainen *Ilmestys* valottaa asiaa huomattavasti selvemmin seuraavasti: ”*Jotkut luulevat, että*

Pyhä Daavid tarkoitti [Psalmissa 68:32] etiopialaisista puhuessaan sitä, että he polvistuvat Jumalan edessä, mutta ne, jotka näin väittävät, tekevät syntiä ja puhuvat totuutta vastaan. Jumalan isä [Jeesuksen esi-isä] Daavid sanoi, että etiopialaiset polvistuvat siksi, että heidän heimostaan on tuleva kreikkalainen keisarikunta jolla on hallussaan suuri ja kunniakas Pyhän Ristin Puu, joka on pystytetty keskelle maailmaa. Maailmassa ei tule olemaan kansaa eikä valtakuntaa, joka pystyisi murskaamaan kreikkalaisten keisarikunnan, sillä keskellä sitä valtakuntaa on Ristin voima, jonka alle yhdistyvät kaikki maailman ääret, itä ja länsi, etelä ja pohjoinen. Mikään voima ei voi voittaa kreikkalaisia, sillä Risti puolustaa heitä.”

Mielestäni slaavilainen *Ilmestys* paljastaa osuvasti, miksi *Pseudo-Metodioksen ilmestyksen* kaltaiset eskatologiset odotukset ja Ristiretket olivat kiinninivoutuneet. Se osoittaa kuinka Jerusalemi oli paitsi henkisesti, myös konkreettisesti kristinuskon ytimessä, sillä niin kauan kuin kristityt pitivät Jerusalemiä hallussaan, valtakunta oli populaarien uskomusten mukaan turvattu ja maailman ikä saattoi jatkua.

Kirjallisuutta:

Tarkemmin siitä, kuinka Kiovan varhaisimman kronikan analogia *Pseudo-Metodioksen ilmestykseen* käytännössä linkittyi, tulen julkaisemaan vuoden 2015 puolella ilmestyvissä *Teologisessa Aikakauskirjassa* sekä elektronisessa julkaisu-sarjassa *CollEgium*.

Syyrialainen ilmestys on julkaistu ja englanniksi käännetty teoksessa:

Martinez, F. J. 1989. *Eastern Christian Apocalyptic in the Early Muslim Period: Pseudo-Methodius and Pseudo-Athanasius*. Ph.D Study of the Catholic University of America in 1985, authorized facsimile, published by UMI Dissertation Information Service.

Syyrialainen ilmestys on englanniksi käännetty myös teoksessa:

Alexander, P. J. 1985. *The Byzantine Apocalyptic Tradition*. Edited with an Introduction by Dorothy deF. Abrahamse. Berkeley: University of California Press.

Neljä kreikkalaista, kolme slaavilaista ja yksi latinankielinen redaktio on julkaistu teoksessa:

V. M. Istrin 1897. *Otkrovenie Mefodija Patarskogo i apokrificheskija videniya Daniila v vizantijskoy i slavyano-russkoy literaturakh. Izsledovanie i teksty*. Moskva.

Neljä kreikkalaista redaktiota on julkaistu myös teoksissa:

Lolos A. 1976. *Die Apokalypse des Ps.-Methodius*. Meisenheim am Glan.

Lolos A. 1978. *Die dritte und vierte Redaction des Ps.-Methodius*. Meisenheim am Glan.

Bulgarialaisia apokalypsejä on julkaistu teoksessa:

Tapkova-Zaimova, Vassilka & Miltenova, Anissava 2011. *Historical and Apocalyptic Literature in Byzantium and Medieval Bulgaria*. Sofia: East-West Publishers.

Käsitys Jerusalemistä maailmanlopun näyttämönä heijasteli sen konkreettista sijaintia keskiaikaisissa maailmankartoissa. Kuvassa englantilainen n. vuodelle 1260 ajoitettu Psalmtarin Mappa Mundi (Lontoo, British Library, MS Add. 28681, F. 9v).

BYSANTIN PÄIVÄ

järjestetään

27. marraskuuta 2014, klo 18.15

Tieteiden talolla

Kirkkokatu 6, sali 309.

Professori Arja Karivieri

esitelmöi aiheesta

Arethousan Paliambelan varhaisbysanttilainen kirkko

ja seurakuntakeskuksen toiminta

– arkeologinen todistusaineisto ja sen tulkinta.

Bysantin tutkimuksen seura Sällskapet för bysantinsk forskning

Tieteiden talo

Kirkkokatu 6

00170 Helsinki

Seuran johtokunta v. 2014

Björn Forsén (puheenjohtaja)

Mika Hakkarainen

Kai Juntunen

Ilkka Syväne

Manna Satama

Vesa Vahtikari (sihteeri)

Anja Hakonen (rahastonhoitaja)

Seura pyrkii kokoamaan yhteen sekä Bysantin tutkimuksen piirissä tai sitä sivuavilla aloilla työskentelevät tutkijat että kaikki alasta kiinnostuneet.

Jäsenmaksu 13 € (opiskelijat 6 €) maksetaan seuran tilille

Nordea FI57 1572 3000 027391.

Yhteystiedot pyydetään jättämään joko postitse seuran postiosoitteeseen tai sähköisesti osoitteeseen [bts\(at\)pro.tsv.fi](mailto:bts(at)pro.tsv.fi).

Internet-sivut: www.protsv.fi/bts